

Організаційно-педагогічні особливості становлення й розвитку єврейських професійних шкіл м. Чернігова в 20 - 30-х роках ХХ століття

Н. В. Сидоренко

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка, м. Суми, Україна
Corresponding author. E-mail: natsi19@mail.ru

Paper received 19.01.17; Accepted for publication 25.01.17.

Анотація. У статті на основі архівних матеріалів розглянуто проблеми становлення єврейських професійних шкіл м. Чернігова у 20-30х роках ХХ століття. Визначено соціально-економічні передумови створення та організаційно-педагогічні особливості розвитку цих закладів. Автором встановлено, що серед досягнень професійних шкіл досліджуваного періоду було органічне поєднання в змісті навчання теорії з практикою, включення стажування та виробничої практики, а також впровадження педагогічних новацій/

Ключові слова: національні меншини, професійна освіта, професійні школи, заклади професійної освіти національних меншин.

Постановка проблеми. Забезпечення високого рівня розвитку продуктивних сил нерозривно пов'язано з постійним вдосконаленням системи професійної освіти. Успіх її реформування значною мірою залежить від ефективності використання кращих надбань національного та регіонального досвіду. Особливого значення в зв'язку з цим набуває досвід організації професійної освіти в 20-30-х роках ХХ століття, оскільки саме в цей час в Україні були закладені основи для вирішення проблем культурно-освітнього розвитку національних меншин та впроваджені новаторські ідеї, які не втратили своєї актуальності і значущості для розвитку професійної освіти в сучасних умовах.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженням діяльності професійних навчальних закладів в Україні займалась значна кількість дослідників, серед них І. Гавриш, Н. Нічкало, Н. Падун, В. Гайдукевич, І. Лікарчук, Л. Сігаєва, Л. Вовк, Я. Мандрік та ін. Окремі аспекти проблеми формування системи професійної освіти національних меншин в Україні висвітлено у дисертаційних дослідженнях О. Войналович, Л. Войналович, Б. Змерзлого, І. Задерейчука, О. Гончарової, Н. Кротік.

Мета статті. Визначити організаційно-педагогічні особливості становлення і розвитку єврейських професійних шкіл м. Чернігова у 20-30х роках ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. У першій половині 20-х років після першої світової і Громадянської війн та жовтневого (1917 року) перевороту на території УСРР було розпочато відбудову народного господарства. Серед соціально-економічних чинників, що впливали на формування системи підготовки робітничих кадрів, дослідник І. Лікарчук виокремлює: «запровадження нової економічної політики і нової моделі господарювання, перехід від примусової праці до вільного найму робочої сили, формування ринку праці, зростання промислового виробництва, посилення соціальної диференціації селянства; технічне переозброєння виробництва, підвищення результативності витрат живої і уречевленої в засобах виробництва праці; надзвичайно тяжке соціальне становище дітей і підлітків» [6, с. 9]. Сукупність цих факторів висувала нові вимоги до професійних знань і вмінь робітників все більшого числа професій. Саме тому народний комісар освіти Г. Гринько та його соратники

А. Зільберштейн, Я. Ряппо, наполягали на перенесенні уваги у змісті навчання підлітків на професійну освіту (далі профосвіту). Загальноосвітня школа, не пов'язана з виробництвом, розглядалась як «буржуазний забобон», як збереження старої словесної школи [7, с. 57].

Формування нової системи професійного навчання було розпочато разом із становленням і розвитком мережі закладів народної освіти УСРР. Відповідно до «Кодексу законів про народну освіту УСРР» (листопад 1922 р.) система радянської професійної освіти поділялася на нижчу (масову) і вищу професійну школу, а головними галузями загальної професійної освіти визначались індустріально-технічна та сільськогосподарська освіта. Основною задачею професійної освіти було проголошено підготовку всіх видів кваліфікованої робочої сили, необхідної для відновлення народного господарства та з метою соціалістичного будівництва [5, с. 33].

Враховуючи гостру потребу в робітничих кадрах і відсутність можливості в тих умовах забезпечити шкільне загальноосвітнє навчання всіх дітей, прихильники ранньої професійної освіти запропонували залучати до неї дітей підліткового віку у школі II ступеня. Професійна (спеціальна) підготовка таким чином повинна була починатися у ранньому віці й поєднуватись із загальною освітою [7, с. 57].

Аналіз мережі закладів професійного навчання на початку 20-х років ХХ століття показав, що система профосвіти організувалась з урахуванням характеру і особливостей господарського та соціального життя окремих областей України за принципом районування: визначення спеціалізації базувалось на вивченні потреб окремого району в тих чи інших спеціалістах [5, с. 34].

Потреба великої кількості робітників певної кваліфікації стосувалась і представників національних меншин. Саме це поставило на порядок денний задачу організації професійної освіти мовами національних меншин. Про це йшлося, зокрема в резолюції «З національного питання» XII з'їзду РКП (б) (квітень 1923 р.), яка вимагала забезпечити права національних меншин, вести підготовку національних кадрів, робити конкретні кроки в розвитку національної освіти і культури.

Архівні матеріали за 1925 рік свідчать, що мережа установ національних меншин у галузі професійної освіти республіки мала таку картину: «По єврейській лінії – десять професійно технічних шкіл, два єврейські відділи при загальних професійно технічних школах, дев'ять шкіл робітничої молоді і один відділ школи робітничої молоді, одна художня, одна музична професійна школа, одна сільськогосподарська школа, чотири педтехнікуми, єврейські відділи при інститутах народної освіти та робітничому факультеті. По німецькій лінії – три сільськогосподарські школи, два педтехнікуми, німецькі відділи при ІНО та робітничому факультеті, німецька семінарія при інституті в Одесі і одна медична школа. По польській лінії одна механічна профшкола, дві сільськогосподарські школи й один педтехнікум» [8, с. 3-5].

Найчисельнішим типом закладів нижчої ланки професійної освіти для національних меншин у першій половині 1920-х років були професійні школи. Вони здійснювали підготовку кваліфікованих робітників із числа випускників семирічних шкіл. По закінченні профшколи юнаки отримували середню спеціальну освіту та можливість працювати кваліфікованим робітником кустарної, дрібної і середньої промисловості на підприємствах народного господарства, а також мали право обіймати нижчі адміністративно-технічні посади в деяких галузях народного господарства.

У 1925/1926 р. у всіх профшколах УСРР навчалось 51,4 % українців, 20,2 % росіян, 24,6 % євреїв, 1,8 % поляків, 0,5 % німців, 1,6 % інших національностей. За мовою навчання профшколи поділялись наступним чином: 51,9 % українською мовою, 27,6 % українсько-російською мовою, 14 % російською мовою, 2,8 % єврейською мовою, 0,7 % на мовах інших національних меншин [9, с. 84]. Отже, наведені данні свідчать про те, що співвідношення закладів професійної освіти до відсотку охоплення представників національних меншин, що бажали отримати професійну освіту, було недостатнім.

Така тенденція спостерігалась як по всій республіці, так і в окремих її регіонах. Наприклад, у м. Чернігові в 20-х роках ХХ століття професійні школи для національних меншин були представлені тільки чоловічою єврейською слюсарною школою «Юний пролетарій» та жіночою єврейською швейною школою «Труд».

Історія відкриття та діяльності цих навчальних закладів демонструє загальні тенденції становлення профосвітніх установ досліджуваного періоду. Так, школа «Труд» була створена у 1900 році місцевими єврейськими громадськими діячами та утримувалась на кошти їх членських та благодійних внесків. Після революції заклад було переведено на державне фінансування, а з 1922 року – на утримання єврейської громадської організації «ОРТ». На початку 20-х років у школі швацьким ремеслом оволодівало 111 дівчаток. Їх навчали 15 вчителів [2, с. 22].

У грудні 1923 року розпочала свою роботу слюсарна чоловіча школа «Юний пролетарій». Вона, як і швейна школа, була відкрита з ініціативи єврейських емігрантів.

В організації та утриманні закладів освіти для національних меншин, у тому числі закладів професійної освіти, величезну роль відігравала діяльність відділу Американського єврейського об'єднаного комітету «Джойнт». Саме на кошти цього комітету було придбано обладнання для профшкіл, облаштовано майстерні, забезпечувалось харчування і надавалась регулярне фінансування. Але таке становище протрималось не довго, через деякий час з ідеологічних і правових причин «Джойнт» змушений був ліквідувати свою діяльність на території УСРР. Це негативно позначилось на діяльності профосвітніх установ для національних меншин та закриттю багатьох з них.

З архівних матеріалів нам відомо, що школа «Юний пролетарій» займала двоповерхову будівлю. На першому поверсі були слюсарні майстерні, на другому – учбові класи. Поряд розміщувався гуртожиток для іногородніх та дітей-сиріт. У 1927 році було збудовано ливарний цех і школа почала готувати фахівців із чотирьох професій – слюсарів, токарів, ковалів та ливарників [2, с.19].

У 22-30-х роках відмічалась стрімка, позитивна динаміка чисельності учнів у профшколах Чернігівщини. Так, наприклад, у першому наборі школи «Юний пролетарій» було 52 учні, у 1924 році навчалось 84 учні, а у 1932 році профосвіту тут здобувало вже 146 учнів [там само, с. 14].

По соціальному стану на 1924 рік у слюсарній школі навчалось: 57% дітей робітників, 13,10 % дітей напівсиріт, 21,43 % дітей кустарів, 5, 96% інвалідів, 3,37% дітей бідняків [там само, с. 11]. Особливого значення соціальний статус мав при прийомі на навчання, оскільки перевага надавалась дітям робітників, біднякам-селянам. Виникали навіть ситуації, коли учням відмовляли у навчанні у профшколі, через те, що вони за походженням не належали до робітників. На нашу думку, класовий принцип комплектування учбового складу, який був поширений у всіх закладах профосвіти УСРР, негативно позначився на якості професійної освіти, бо позбавляв можливості стати гарними фахівцями дітей з інших станів.

Зважаючи на недостатню кількість закладів професійної освіти національних меншин та їхню неспроможність забезпечити освітою всіх бажаючих, велика кількість представників національних меншин здобувала кваліфікацію у інших закладах професійної освіти Чернігівської губернії. Таку інформацію ми знаходимо у «Статистичних звітах про кількість євреїв у закладах профосвіти Чернігівщини»: в Ніженському медичному технікумі на підготовчому відділенні з числа всіх студентів 18 % були євреї, а на спеціальному відділенні їх навчалось 42 %; в Чернігівському інституті народної освіти освіту здобували 4,4 % єврейських студентів; в акушерсько-фельдшерській школі – 12,5 %; в профшколі з виготовлення шкіряних виробів було 6,5% єврейських студентів [3, с.17, 30,31]. Наведені данні свідчать про результативність політики радянської влади щодо залучення єврейського населення до розвитку народного господарства, оскільки, як зазначає Т.Ю. Іванова, до революції 2/3 євреїв були зайняті в сфері малої торгівлі і кустарно-ремісничого виробництва, і тільки 4 % – пов'язані з

великою промисловістю (підприємці, службовці, робітники) [4, с.105].

Навчально-методичне забезпечення освітнього процесу у профшколах національних меншин будувалося за тими же принципами, що і в трудових школах. Єдиних навчальних планів профшколи національних меншин не мали, плани були не постійними, часто змінювалися, що в свою чергу завдавало великої шкоди навчальному процесу. Ускладнювалось вироблення єдиного навчального плану ще й тим, що в профшколах для національних меншин необхідно було викладати ще й рідну мову.

У 20-х роках заклади народної освіти УСРР, в тому числі профосвіти, активно впроваджували інноваційні методи навчання, такі як Дальтон-план, бригадно-лабораторний метод тощо. Але, їх використання викликало хвилю невдоволення серед освітян і від них довелось відмовитись. Разом із лекційним методом у 20-х роках почали застосовувати змішаний лекційно-семінарський та лекційно-лабораторний методи.

Особливого поширення серед нових методів навчання набув у закладах профосвіти екскурсійний метод. Для учнів Чернігівської єврейської профшколи регулярно організували екскурсії на підприємство, де вони знайомились із двигунами внутрішнього згорання, дією млину, маслобійні, вивчали токарну, слюсарно-механічну, ковальську справи тощо.

Характерною рисою установ професійної освіти було поєднання виробничої праці з теоретичним навчанням. В силу цього зміст, форми методи роботи в профшколах були відмінними від роботи інших навчальних закладів. По-перше, доводилось зважати на те, що раціональна організація виробничої праці учнів, тобто раціоналізація професійного навчання, займала центральне місце в навчальних планах цих навчальних закладів. По-друге, теоретичне навчання і за об'ємом, і за змістом, і за вибором матеріалу було повністю підпорядковане виробничому навчанням. По-третє, брак часу, з одного боку (на теоретичні заняття), і локалізований інтерес учнів вимагали поєднувати всі теоретичні заняття специфічними для даного виробництва питаннями і, за можливістю, об'єднувати інформацію з однорідних або близьких дисциплін в одну загальну програму [1, с.244].

Приклад орієнтованості теоретичних знань на виробничу діяльність знаходимо в листах про стан професійних шкіл Чернігова до Чернігівського відділу народної освіти. Так із загальноосвітніх дисциплін у Чернігівській слюсарній профшколі вивчали – політграмоту, єврейську, українську та російську мову, математику, фізику, географію, креслення та природознавство. З метою актуалізації знань учнів на предметах з природознавства вивчали метали – мідь, свинець, олово, цинк, золото, платину, алюміній, срібло, електромонтажні відомості про сплави, гарячі джерела, вулкани, землетруси. У старшій групі викладали атмосферний тиск, газу, пари, барометри, відомості про парові потоки, повітряні та водяні насоси, мідь, цинк, головні сплави та їх застосування. Вирішували практичні задачі щодо кількості металу для відливок металевих профілів, тощо [2, с.11].

При аналізі архівних даних щодо організації практичної роботи в «Юному пролетарії» за 1924 рік, з'ясовано, що робота в майстернях тривала 8 годин у дві зміни. З ранку 3,5 години працювала підготовча група, заняття у другому класі тривало 4,5 години. У майстерні було чотири токарних верстати та один строгальний, які працювали від нафтового дизеля, що у 1930 році було замінено на електричний двигун. Заняття на токарному верстаті тривали чотири дні, а заняття в кузні, яка була влаштована на подвір'ї школи, – два тижні [2, с.18].

Специфічними формами навчання в закладах професійної освіти були навчальна практика та стажування. Навчальна практика у Чернігівських профшколах національних меншин проходила або в шкільних майстернях, або в бригадах на виробництві. Учні «Юного пролетарія» перед закінченням навчання мали змогу проходити обов'язкове стажування не лише в Чернігові, а й на великих промислових підприємствах країни. Не зважаючи на те, що досконалої методики організації практик та стажування ще не було розроблено, впровадження таких форм навчання сприяло якісному підвищенню рівня професійної майстерності учнів.

Серед низки складнощів, зокрема, низького матеріального стану, відсутності фінансового забезпечення, болючою проблемою закладів профосвіти національних меншин залишався низький рівень кадрового забезпечення. Це стосується як вчителів спеціальних, так і загальних предметів. Наприклад, серед викладацького складу школи «Юний пролетарій» (загалом 15 вчителів та інструкторів) лише у двох була вища освіта. На жаль на території губернії були відсутні установи по підготовці педагогічних кадрів для шкіл національних меншин. Отримували освіту та підвищували свою майстерність вчителі професійних навчальних закладів національних меншин Чернігівщини у педагогічних технікумах, на педагогічних курсах, семінарах, нарадах в інших губерніях. Особливо посилилась ця тенденція в 1927-1928 роках, коли у зв'язку з стрімким розвитком промисловості мережа навчальних закладів профосвіти значно зростає. Однак вже на початку 30-х років у результаті проведеної уніфікації системи професійної освіти, її реорганізації за галузевим принципом заклади професійної освіти національних меншин було перетворено в загальні радянські профосвітні установи.

Висновки. В процесі наукового пошуку встановлено, що в 20-30 роках ХХ століття в м. Чернігові професійна освіта національних меншин була представлена єврейськими професійними школами, зокрема жіночою швейною «Труд» та чоловічою слюсарною «Юний пролетарій». Професійну освіту національних меншин того часу характеризують процеси безперервного реформування та пошуку шляхів удосконалення. Серед організаційно-педагогічних особливостей розвитку вказаних закладів можна відмітити такі: зміст навчання передбачав вивчення предметів загальноосвітнього, спеціального циклів та органічного поєднання теорії з практикою, включення в навчальний процес системи виробничої практики, заснованої на розвинутій мережі навчальних майстерень і лабораторій, упровадженні педагогічних новацій. Та-

ким чином, принципи закладені в основу діяльності єврейських професійних шкіл акумулювали досягнення української та зарубіжної педагогіки та стали

гідною відповіддю на виклики соціально-економічних проблем тогочасного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. В помощь организатору народного просвещения // Сборник статей по вопросам инспектирования и руководства просветительной работой/под. ред. И. Переля. – М.:Работник просвещения,1926. – С. 264.
2. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593, Оп.1, Спр.1882. Арк. 78.
3. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593, Оп.1, Спр.944. Арк. 88.
4. Иванова Т.Ю. Национальная политика в СРСР у 1920-ті рр. / Т.Ю. Иванова // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки: збірник наукових праць / ред. М. М. Шитюк. – Випуск 3.38 (110). – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. – 200 с.
5. Кодекс законов о народном просвещении УССР, утвержденный ВУЦИК 1.11.1922 г. на основании Постановления III сессии VI созыва ВУЦИК от 16.10.1922 г. – Харьков. – 1922. – 79 с.
6. Лікарчук І.Л. Управління системами підготовки кваліфікованих робітників в Україні: педагогічний аспект (1888-1998 роки): дис. д-ра пед. наук:13.00.04. / І.Л. Лікарчук. – К.: Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 1999. – 475 с.
7. Осьмук Н.Г. Теоретико-практичні засади реформаторської діяльності Григорія Гринька на посаді наркома освіти УСРР / Н.Г. Осьмук // Історико-педагогічний альманах. – 2014. – №1. – С. 55–58.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.413, Оп.1, Спр. 131. Арк. 119.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1, Оп.20, Спр. 2496. Арк. 105.

REFERENCES

1. Help for the organizer of public education // Collection of articles concerning inspection and management of educational work / under the editorship of I. Perel. – M.: Educational em-ployee1926. – P. 264.
2. State Archives of Chernihiv region of Ukraine. – F. R-593, Op.1, Spr.1882. P. 78.
3. State Archives of Chernihiv region of Ukraine. – F. R-593, Op.1, Spr.944. P. 88.
4. Ivanova T. Y. National policy in the USSR in 1920th years. / T. Y. Ivanova // Scientific Journal of Mykolaiv National University named after V. O. Suchomlynsky. Historical science: scientific research papers / ed. M. M. Shityuk. – Volume 3.38 (110). – Mykolaiv: MNU named after V. O. Suchomlynsky, 2014. – 200 p.
5. Code of laws on USSR public education adopted by VUCIK 01.11.1922, on the basis of the Resolution of the III session VI convocation VUCIK from 16.10.1922. – Kharkov. – 1922. – 79 p.
6. Likarchuk I. L. Management of systems efficient labour person-nel preparation in Ukraine: pedagogical aspect (1888-1998 years): dis. dr. ped. sciences: 13.00.04. / I.L. Likarchuk. – K. : Institute of Pedagogy and Psychology of Professional Education APS of Ukraine, 1999. – 475 p.
7. Osmuk N. G. Theoretical and practical principles of Gregory Grinko's reforming activities as Commissar of Education of the USSR / N. G. Osmuk // History and Pedagogical almanac. – 2014. – №1. – P. 55–58.
8. Central State Archives of higher authorities and administration of Ukraine. - F.413, Op.1, Spr. 131 P. 119.
8. Central State Archive of Public Organizations of Ukraine. – F. 1, Op.20, Spr. 2496. P. 105.

Organizational and pedagogical conditions formation and development of Jewish professional schools in Chernihiv in the 20s-30s of the 20th century.

Sidorenko N.

Abstract. In the article on the basis of archival materials reviewed problems of formation Jewish professional schools in Chernihiv in the 20s-30s of the 20th century. Determined socio-economic conditions of formation and organizational-pedagogical peculiarities of development of these institutions. The author found that among the achievements of professional schools during the mentioned period was an organic combination in the content of education theory with practice, including internships and manufacturing practices and implementation of pedagogical innovations.

Keywords: national minorities, professional education, professional schools, institutions of professional education for national minorities, Jewish professional school.

Организационно-педагогические особенности становления и развития еврейских профессиональных школ г. Чернигова в 20 - 30-х годах XX века

Сидоренко Н. В.

Аннотация. В статье на основе архивных материалов рассмотрены проблемы становления еврейских профессиональных школ г. Чернигова в 20-30х годах XX века. Определены социально-экономические предпосылки создания и организационно-педагогические особенности развития этих учреждений. Автором установлено, что среди достижений профессиональных школ исследуемого периода было органическое сочетание в содержании обучения теории с практикой, включение стажировки и производственной практики, а также внедрение педагогических новаций.

Ключевые слова: национальные меньшинства, профессиональное образование, профессиональные школы, учреждения профессионального образования национальных меньшинств.